

УДК 373.3.015.31:17.022.1-053.6

І.М. Шкільна, м. Київ

ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї І ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ БАЗОВИХ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розкриваються проблеми взаємодії сім'ї і школи у формуванні базових гуманістичних цінностей старших підлітків в теорії і практиці педагогічної науки. Аналізуються типи сім'ї в залежності від їх ставлення до гуманістичних цінностей.

Ключові слова: виховання, взаємодія сім'ї і школи, старші підлітки, типи сім'ї.

Взаємодія сім'ї і школи забезпечує якість і гуманістичну спрямованість сучасного виховання у своїй єдності, зацікавленості і взаємообумовленості. В основі такої взаємодії сучасної сім'ї і школи лежить довіра і повага, взаємопідтримка і взаємодопомога усіх учасників виховного процесу. Сім'я і школа мають однаковий вплив на особистість дитини, до якої ставляться як до найвищої цінності, де школі відводиться організаційна роль (забезпечення змісту, напрямів виховного впливу, активне залучення батьків до спільної виховної діяльності, акумулювання і ознайомлення з передовим педагогічним досвідом, координування спільних зусиль усіх суб'єктів виховного процесу).

Тоді як сім'я виступає первинним осередком і фундаментом суспільства, де закладається виховання та створюються необхідні умови для розвитку і становлення особистості, передаються моральні і гуманістичні цінності, життєвий досвід, традиції, формуються правила моральної поведінки тощо.

Метою нашої статті є дослідження проблеми взаємодія сім'ї і школи старших підлітків у формуванні базових гуманістичних цінностей в теорії і практиці педагогічної науки.

В умовах сучасної моральної, політичної і економічної кризи сім'я забезпечує морально-етичну та психологічну підтримку дитині, виконуючи функцію накопичення та захисту гуманістичних цінностей, формування моральної свідомості людини, забезпечуючи природне прагнення кожної особистості до самореалізації.

Ті зміни, які спостерігаються в українському суспільстві, з одного боку, сприяють саморозкриттю і самореалізації особистості, стимулюють до пошуку нових форм і методів роботи, а з іншого – виявляють дефіцит гуманізму у стосунках між людьми, у тому числі і в самій сім'ї, обумовлюють труднощі і проблеми сімейного виховання, в основі яких недостатньо сформований рівень гуманістичних цінностей та педагогічної культури дорослих та суспільства загалом, консерватизм у доборі виховного змісту і методів.

Проблема полягає у тому, що сучасна українська сім'я у більшості випадків не готова до виховання базових гуманістичних цінностей у дітей в наслідок браку педагогічних знань, нерозуміння вікових особливостей дітей, морального і етичного невігластва, переживає кризу, вирішення якої залежить від консолідації зусиль у цьому плані зі школою, створення умов для підвищення педагогічної культури. Вирішення цієї ситуації потребує уваги і значних зусиль з боку вчених і практиків, розробки відповідних часові методик, врахування педагогічного досвіду.

У цьому сенсі цікавою видається робота „История развития личности” В.М. М'ясищева, де пов'язуються умови виховання дитини у сім'ї з соціально-економічними умовами суспільства. Психолог звертає увагу на те, що навіть у культурних сім'ях, де батьки з тих чи інших проблемзаняті чи мало займаються вихованням дітей, діти ростуть бездоглядними або мають проблеми у вихованні, відчувають неухагу до себе, схильні до конфліктів. Психолог доводить пряму залежність від уваги батьків до виховання та його результатів.

На єдності виховних задач сім'ї і школи наполягав К.Д. Ушинський, який вважав, що шкільне виховання має бути логічним продовженням домашнього: родина закладає основи моральної самосвідомості, школа створює умови для реалізації внутрішнього потенціалу дитини, закладеного природою і сім'єю.

На думку С. Шацького сім'я володіє достатнім арсеналом педагогічного впливу на дитину, однак його правильне використання можливе за умови керівництва школи. У зв'язку з цим взаємодія сім'ї і школи, спрямована на визначення спільних завдань, визначення методів спільної роботи. Успішність взаємодії сім'ї і школи залежить від інтересу педагогів до проблем сім'ї, знання побуту родини, інформації про поведінку дитини у сім'ї.

Шляхи взаємодії сім'ї і школи „через дитину” досліджував А.С. Макаренко, який віддавав пріоритет школі, що не лише виховує дитину, а й допомагає батькам у вихованні дитини. На думку педагога зусилля родини мають бути спрямовані на оволодіння новими виховними методами і створення сприятливої виховної атмосфери у сім'ї. Водночас педагог засуджував використання у сімейному вихованні „вчитування моралі” та громадського осуду, які більше шкодять, аніж допомагають дитині.

Ми поділяємо думку В.О. Сухомлинського, який вважав, що всі шкільні проблеми і труднощі росту, які виникають в процесі виховання дітей стосуються не лише навчального закладу, а беруть свій початок у сім'ї. То ж досягти успіху у вихованні підростаючого покоління можливо лише спільними зусиллями сім'ї і школи. У цьому плані найбільш значимі морально-етичні цінності та батьківський авторитет [9]. Він теоретично

обґрунтував і практично втілював у педагогічному процесі гуманістичні ідеї родинного та шкільно-сімейного виховання.

Характеризуючи сучасний стан української родини В.Г. Постовий звертає увагу на значне зниження показників матеріального рівня життя та здоров'я батьків і дітей, демографічні кризи, втрату духовних ідеалів, ціннісних орієнтацій. На його думку, на виховній функції сучасної сім'ї негативно позначаються нуклеаризація, послаблення родинних зв'язків, зменшення комунікативних можливостей батьків і дітей, зміна стереотипів поведінки, сімейних цінностей, переоцінка досвіду сімейного життя, тощо.

Педагог радить „Для успішного здійснення виховання дитини зосереджувати увагу батьків і педагогів на достовірності, об'єктивності й повноті інформації, на основі якої здійснюється сам виховний процес. Виходячи з цього, в нових соціально-економічних умовах поєднувати елементи наукової педагогіки та родинно-національної етнопедагогіки, які забезпечують можливості використання народних традицій, звичаїв та обрядів у підготовці батьків, вихователів і педагогів до здійснення ними виховної функції, підвищення педагогічної культури сім'ї” [8, с. 35].

У сучасних умовах дефіциту спілкування, високої зайнятості батьків, демократизації суспільних відносин, впровадження передових технологій, надзвичайно гостро постає проблема розробки і впровадження курсів підвищення педагогічної культури батьків, ознайомлення їх з сучасними методиками виховання дітей.

Обмін педагогічним досвідом виховання дітей у сім'ї стимулює до критичного осмислення і аналізу педагогічних упущень у тих сім'ях, де виховання здійснюється на низькому педагогічному рівні. У цих випадках педагогам потрібно дотримуватись педагогічного такту у спілкуванні, викликати інтерес і стимулювати до самовдосконалення, педагогічного зростання, а отже кращого виховання дітей.

На думку В.Г. Постового, „сім'я – це є еволюційно та кореговано утворена цілісність на основі духовних, кровно-родинних та матеріально-економічних ціннісних зв'язків особистостей. Вони виражаються у взаємній довірі, бажаннях, чесності, чистоті помислів і відносин, взаємопідтримці, вірності у подружньому житті, задоволеності статевими відносинами, народженням та вихованням дітей, веденням домашнього господарства, забезпеченні матеріально-побутовими умовами, спільною працею і відпочинком та іншими обставинами, що гармонізують життя сім'ї і виховання в ній дітей, передачу їм соціально-емоційного досвіду,” [8, с. 50].

Ефективне виховання у старших підлітків базових гуманістичних цінностей можливе за умови взаємодії сім'ї і школи, їх співробітництва у цьому напрямі. Однак, у педагогічній науці не існує єдиного

тлумачення як поняття „взаємодія” у загальному розумінні, так і „взаємодії сім’ї і школи”.

У працях О. Анцупова та А. Шипілова, взаємодія трактується як „сукупність процесів впливу різних об’єктів один на одного, їхня взаємозумовленість та зміна стану чи взаємоперехід, а також породження одним об’єктом іншого. Якості об’єкта можуть проявитися і бути пізнаними лише у взаємодії з іншими об’єктами. Взаємодія є інтегруючим фактором, за допомогою якого відбувається поєднання частин у певний тип цілісності – структуру” [1, с. 47].

Соціальна психологія виходить з того, що взаємодія завжди має інтерсуб’єктивний характер ознаками якого є:

- предметність (наявність спільної конкретної мети, що зумовлює спільність дій у ході її досягнення);

- ситуативність, або регламентованість конкретними обставинами: тривалістю, інтенсивністю, нормами та правилами взаємодії;

- рефлексивність (рефлексивна багатозначність) – можливість для взаємодії бути виявом як суб’єктивних намірів, так і наслідком спільної участі в колективній діяльності;

- експлікованість – можливість спостереження, реєстрації конкретних дій індивідів, суб’єктів взаємодії [3, с. 82].

Вивчаючи фази взаємодії Р. Бейлс виділяє: орієнтування щодо спільного завдання; оцінку ходу розв’язання завдання кожною із взаємодіючих сторін; контроль; прийняття рішення [3].

На думку О. Докукіної, сутність взаємодії сім’ї і школи, полягає у реалізації зв’язків і відносин суспільної установи і малої групи [2, с. 38], через:

- педагогічну діагностику сім’ї;

- визначення мети і завдань спільної виховної роботи з учнями та їхніми батьками;

- планування спільної з батьками роботи щодо виховання дітей та підвищення готовності батьків до взаємодії зі школою;

- організацію різних форм взаємодії сім’ї і школи;

- контроль та облік спільної роботи;

- стимулювання узгоджених і взаємозумовлених дій педагогів і батьків, корекцію спільної діяльності [2, с. 39].

У розумінні Л. Назаренко, взаємодія є інтегрованою соціально-педагогічною системою, що об’єднує взаємодіючі між собою структури чи процеси, що становлять єдине ціле і виконують спільну функцію, є відкритими для будь-яких зовнішніх впливів, різноманітних чинників і обумовлюють спрямування практичної діяльності. Виходячи з цього взаємодія сім’ї і школи є цілеспрямованим педагогічним процесом усіх суб’єктів, що сприяє взаємозбагаченню та посиленню виховного потенціалу [6, с. 2].

Дещо схожих поглядів дотримуються такі російські дослідники, як Т. Фалькович, Н. Толстоухова та Л. Обухова, вирізняючи в процесі взаємодії сім'ї і школи конкретні напрями діяльності кожної із взаємодіючих сторін, де школа забезпечує: вивчення сімей учнів; складає характеристики сімей; організовує психолого-педагогічну освіту батьків; виявляє позитивний досвід сімейного виховання; надає батькам допомогу у вибудові морального способу життя сім'ї, соціалізації дітей, розвитку комунікативних умінь, проводить превентивне виховання і профілактику з метою уникнення негативних явищ тощо. Тоді як сім'я: використовує позитивний досвід сімейного виховання; запроваджує в сімейне виховання традиції народної педагогіки. Виходячи з цього сім'я і школа спільно: створюють систему масових заходів; організовують суспільно значущу діяльність та дозвілля батьків і дітей [10, с. 8].

Такі дослідники як В. Оржеховська, В. Кириченко, Г. Ковганич у взаємодії сім'ї і школи вбачають спільні скоординовані дії педагогів, учнів та батьків, спрямовані на виховання дитини як „суб'єкта власного життя, спроможного робити усвідомлений життєвий вибір” [7, с. 20]. На їхню думку така взаємодія становить за мету інтегрувати зусилля сім'ї і педагогічного колективу; забезпечити належну участь батьків в організації навчально-виховного процесу і шкільному самоврядуванні; мотивувати батьків до вивчення науково-методичної та психолого-педагогічної літератури з проблем розвитку та виховання власних дітей; підвищення психолого-педагогічної культури батьків, поповнення арсеналу їхніх знань, умінь і навичок виховної взаємодії з дітьми; підвищення відповідальності батьків за виховання дітей; створення системи просвітницької роботи; надання психолого-педагогічної підтримки та допомоги проблемним сім'ям [7, с. 20–21].

Досліджуючи особливості взаємодії сім'ї і школи Т.В. Кравченко звертає увагу на той факт, що саму взаємодію слід відрізнити „від звичайного впливового процесу, який є намаганням викликати певну зворотну відповідь реципієнта. Будь-яка взаємодія лише розпочинається з впливових, намагальних учинків, частина з яких може відігравати демонстративну, а часом і безрезультатну роль” [4, с. 163]. У розумінні дослідниці взаємодія є вищим рівнем зв'язку соціальних суб'єктів, ознаками якого є взаємовплив, взаємопроникнення на основі поєднаної системи дій. Зокрема, Т.В. Кравченко визначає форми і методи взаємодії (як способи продукування дії педагогів і батьків): кваліфікована педагогічна допомога батькам у складних життєвих ситуаціях; організація і проведення лекцій, бесід, педагогічних практикумів; конференцій з обміну досвідом, обмін думками, диспути і дискусії, „круглі столи”, консультації; зустріч батьківської громадськості з вчителями та адміністрацією школи; відкриті уроки; виконання батьками доручень,

пов'язаних з вихованням дітей; спільні заняття батьків і дітей; учать батьків в управлінні школою; ознайомлення батьків з концепцією розвитку школи, освітніми і виховними програмами [4, с. 170–171].

Схвалення заслуговує аналіз Н. Щуркової „хибних тез”, що пропагуються у популярній літературі з приводу взаємодії сім'ї і школи, спрямованих на розмежування впливу основних суб'єктів виховання, серед яких:

- педагоги не зобов'язані працювати з батьками, оскільки ця діяльність залишається не оплачуваною, а закон передбачає недоторканість сім'ї і невтручання у сімейні стосунки;

- стосунки у сім'ї будуються на основі любові, у школі – соціальної норми. Перебирання на себе функцій одного з інститутів „може призвести до духовної неповноцінності особистості дитини, одностороннього розвитку і невідповідності до виконання соціальних ролей” [11, с. 7];

- школа не надає послуг, не продає товар, не обслуговує батьків, а є соціальним інститутом, який долучає дітей до духовних і матеріальних цінностей.

Натомість Н. Щуркова пропонує: укладати угоду між батьками і педагогами стосовно будь-яких аспектів взаємодії; приймати до уваги усі пропозиції щодо виховання дітей; реагувати на відгуки; створювати можливості для взаємодопомоги у контексті „школа-сім'ї” і „сім'я-школі”; намічати справи до яких можуть залучатися усі суб'єкти виховного процесу „школа-сім'я-діти” [11, с. 108].

Взаємодія сім'ї і школи забезпечує виконання таких функцій:

- інформативної (Т.Завадова, О. Докукіна, Ю. Лежневава);
- діагностичної (Н. Бугаєць);
- соціальної (Л. Назаренко);
- ціннісно-утворювальної (Л. Назаренко);
- захисної (Н. Бугаєць);
- профілактичної (Н. Бугаєць);
- комунікативної (Н. Бугаєць);
- виховної (Т.Завадова, Ю. Лежневава);
- контрольної (Т.Завадова, Ю. Лежневава, Н. Бугаєць);
- корегуючої (І. Рилєєва)
- конструктивної (О. Докукіна);
- організаційної (Н. Бугаєць).

Вивчення особливостей сучасної сім'ї показало, що створення педагогічних умов у вихованні базових гуманістичних цінностей старших підлітків залежить від того, як сама сім'я сприймає базові гуманістичні цінності, що обумовлює потребу у типізації сімей у цьому контексті. На основі узагальнення теоретичних джерел наводимо типізацію сімей з точки зору їхнього ставлення до базових гуманістичних цінностей:

- авторитарна сім'я, спрямовує усі зусилля на виховання у дітей послуху і побудована на абсолютному підкоренню владі батьків, пригнічуванні почуття гідності, ініціативи, самостійності, постійному контролі дітей з боку батьків, нав'язуванні думки, фізичному покаранні. Жорсткі вимоги батьків призводять до значних порушень у формуванні особистості дитини. Як свідчить практика, тиск з боку батьків викликає у дітей грубість, спалахи агресії, лицемірство, навіть ненависть. Батьки спрямовують свої зусилля, щоб зламати опір дитини, повністю її підкорити власній волі, що має негативні наслідки як для сім'ї так і самої дитини, яка втрачає самостійність, віру у власні сили, почуття гідності, ініціативність тощо;

- абулічно-конформістську сім'ю характеризують стосунки, які будуються на визнанні незалежного існування дорослих і дітей. Батьки найчастіше ухиляються від активного позитивного втручання в життя дитини, можуть ставитись до дитини як до засобу, надають дітям свободу і самостійність. Батьків у таких родинах більше приваблює комфортне співіснування з дітьми, яке не потребує глибоких душевних переживань, вони не контролюють дітей, не карають, діти рано виходять з під батьківського піклування. За таких умов дитина стає емоційно байдужою до інших, яскраво проявляється егоцентризм, індивідуалізм, а сім'я для неї – лише необхідна формальність. Між двома поколіннями виникає дистанція, гуманізм підмінюється невтручанням у життя дітей, байдужістю до їх життя, переживань;

- догматична сім'я – зорієнтована на цінність віри і намагається виховувати дітей на основі християнської моралі, християнського гуманізму. Як правило в сім'ї практикується спільна молитва, читання Святого Письма, велика увага приділяється дисципліні, старанності та послуху. У цих випадках сім'я керується нормами поведінки закріпленими 10 заповідями. Покарання у такій родині має бути справедливими і тільки в разі необхідності. Заохочення в свою чергу – стриманими і поміркованими. У сім'ї переважають доброзичливі норми стосунків між членами сім'ї, глибокі почуття поваги до старших, до батьків, милосердя, стриманість у словах і поведінці, працелюбність, цнотливість, засуджуються алкоголізм, лихослів'я, дошлюбні стосунки. Однак найвищою цінністю є не людина, а Бог, а значить усі вчинки і прагнення мають бути адресовані Богу. Суперечність між декларованим християнським ідеалом і реальною поведінкою дорослих призводить до розчарувань у дітей, їхньої зневіри, прагнення вільно обирати власні цінності, а не задовольнятися нав'язаними дорослими, приховування справжніх думок і мотивів своєї діяльності;

- у декларативно-непоследовній сім'ї хоча і визнаються цінності і права дитини, на практиці не завжди дотримуються. Батьки всіляко

підкреслюють роль гуманістичних цінностей, намагаються створити умови для самореалізації власних дітей. Однак часто керуються не їх інтересами, а власними уподобаннями. Таке нав'язування призводить до того, що дитина, яка штучно позбавлена можливості проявляти себе, приймати рішення, зрештою не може відповідати за наслідки своїх дій, зростає інфантильною, безпорадною, безініціативною, уникає всілякої відповідальності. Як правило і батьки і діти з таких сімей на людях демонструють люб'язність і вихованість, а на одинці можуть вдаватися до покарань, приниження дитячої гідності тощо;

- гуманістична сім'я – ставиться до дитини як до найвищої цінності і буде стосунки з дітьми на основі суб'єкт–суб'єктної взаємодії, взаєморозуміння, взаємоповаги дітей і батьків, врахуванні особистої думки дитини. Діти завжди можуть розраховувати на підтримку батьків, визнання власної позиції, вирішення проблем на партнерських паритетних засадах заснованих на гуманності, доброзичливості, довірі, любові, співчутті, співпереживанні, відповідальності. Пошанування батьками одного є найкращим прикладом до наслідування для дітей. Батьки стосовно дітей виявляють однакові почуття до всіх дітей у сім'ї, єдність вимог. Старші брати чи сестри як правило помагають батькам у вихованні і навчанні молодших братиків і сестричок.

Виходячи із зазначеної типізації слід відмітити, що кожен тип сім'ї по-різному бачить мету виховання дитини у сім'ї, орієнтується на різні цінності і оперує різними методами і засобами виховання дитини у сім'ї.

Таким чином, взаємодія сім'ї і школи є важливою умовою виховання базових гуманістичних цінностей у старших підлітків, а врахування основних тенденцій, типів сімей дозволить подолати труднощі і проблеми, визначити оптимальні шляхи його реалізації. Подальшої розробки потребують методики і технології виховання базових гуманістичних цінностей у старших підлітків та втілення їх у педагогічну практику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анцупов А.Я. Словарь конфликтолога / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 528 с.
2. Докукина Е.М. Взаимодействие школы и семьи в формировании нравственных основ поведения младших школьников: Дис...канд.пед.наук:13.00.01 / Докукина Елена Михайловна ; АПН Украины, Институт педагогики. – К., 1993. – 176 л.
3. Корнєв М.Н. Соціальна психологія: Підручник / М.Н.Корнєв, А.Б.Коваленко. – К.: АТ «Київська книжкова фабрика», 1995. – 304 с.
4. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: Монографія / Тамара Володимирівна Кравченко. – К.: Фенікс, 2009. – 416 с.
5. Макаренко А.С. Книга для родителей. – М.: Педагогика, 1983. – 160 с.
6. Назаренко Л.М. Сутність та особливості моделі родинно-шкільного виховного простору // Виховна робота в школі. – Харків: Основа, 2005. – № 3. – С. 2–13.

7. Оржеховська В.М., Кириченко В.І., Ковганич Г.Г. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: Навч.практико орієнтов.посібник. – Х.: Вид-во „Точка”, 2007. – 192 с.

8. Постовий В.Г., Невмержицький О.А. Сім'я і школа: проблеми виховання дітей: Посібник / Постовий Віктор Григорович, Невмержицький О.А. // НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 425.

9. Рацул А. В.О.Сухомлинський про сімейно-шкільне та родинне виховання // Наукові записки. – Випуск 78 (1). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – С. 103–106.

10. Фалькович Т.А., Толстоухова Н.С., Обухова ЛА. Нетрадиционные формы работы с родителями. – М: 5 за знания, 2005. – 240 с.

11. Щуркова Н.Е. Школа и семья: педагогический альянс: [методическое пособие] / Надежда Егоровна Щуркова. – М.: Педагогическое общество России, 2004. – 112 с.

В статье раскрываются проблемы взаимодействия семьи и школы в формировании базовых гуманистических ценностей старших подростков в теории и практике педагогической науки. Анализируются типы семьи в зависимости от их отношения к гуманистическим ценностям.

Ключевые слова: *воспитание, взаимодействие семьи и школы, старшие подростки, типы семьи.*

The article is devoted to the problems of interaction between the family and school in formation of basic humanistic values of senior teenagers in a theory and practice of pedagogical science. The types of family are analysed depending on their attitude toward humanistic values.

Key words: *education, interaction between family and school, senior teenagers, types of family.*